

*І. А. Федоренко,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"
О. С. Мордовцев,
асистент, асистент кафедри фінансів,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"*

ФОРМУВАННЯ ІНДИКАТИВНОГО ПЛАНУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

*I. Fedorenko,
Doctor of Economic Sciences, professor of the Finance Department,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
A. Mordovtsev,
Assistant, assistant of the Finance Department,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*

FORMATION OF THE INDICATIVE PLAN FOR REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті визначено суть, цілі індикативного планування і основні етапи формування індикативного плану адміністративно-територіальної одиниці. Запропоновано застосовувати демократично-прагматичний метод, що припускає участь усіх зацікавлених суб'єктів планового процесу із залученням вчених, експертів і фахівців. Обґрунтовано роль моніторингу соціально-економічного розвитку, що дозволяє здійснити аналіз, інтегральну оцінку і прогноз стану та тенденцій розвитку територій регіону, визначити порогові значення індикаторів мети, що формують індикативний план. Подана характеристика організаційного, фінансово-економічного, адміністративного, інституційного і нормативно-правового, інформаційного механізмів реалізації індикативних планів.

The article defines the essence, the objectives of the indicative planning and the main stages of the indicative plan formation. It has been suggested to apply democratic and pragmatic method, supposing the participation of all the concerned stakeholders in the planning process, involving scientific experts and specialists. The role of the monitoring of the social and economic development, allowing to carry out the analysis, integrated assessment and forecast of the state and trends of the regional areas development, to determine the threshold limit values of the aim indicators, forming the indicative plan has been substantiated. A brief description of the organizational, financial, economic, administrative, institutional, legal, regulatory and informational mechanisms of the indicative plans implementation has been given.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, індикативне планування, індикативний план, моніторинг, механізми реалізації плану.

Key words: social and economic development, strategy, indicative planning, indicative plan, monitoring, mechanisms of the plan implementation.

ВСТУП

Ідеї індикативного планування (ІП) знайшли широке застосування вже на початку минулого століття. У двадцяті роки російським ученим-економістом Н. Кондратьєвим був розроблений варіант п'ятирічного індикативного плану розвитку сільського господарства на базі генетичного аналізу великих циклів і динаміки кон'єктури. У 30-х роках у Німеччині запропонований план ВТБ, головною метою якого була боротьба з безробіттям і забезпечення роботою населення. У Франції та США певний внесок у розвиток ІП зробили роботи Ф. Перру, К. Ландауера, Дж. Міда, які визначили суть індикативного планування і його антикризову спрямованість. Після Другої світової війни найбільш розвинена система ІП склалася у Франції, Італії, Японії, Нідер-

ландах, Мексиці, Індії. Пізніші спроби його впровадження були здійснені в Південній Кореї, Малайзії, Тайвані та інших країнах. Досить детальний огляд, присвячений досвіду і проблемам використання механізмів ІП у країнах Європи, Азії та Америки, наведений у роботах А.Н. Петрова [1], О.А. Андрюшкевич [2]. Виділяють чотири основні моделі планування: європейську (Франція, Швеція), азійську (Японія, Південна Корея), північноамериканську (США, Канада), ІП у перехідних економіках (Китай, Македонія, Росія, Казахстан, Узбекистан та ін.).

Усе більшого значення набуває регіональне (територіальне) індикативне планування як найперспективніше з точки зору більш детального розроблення планових завдань і системи індикаторів мети та здійснення

ефективного контролю ходу виконання програм соціально-економічного розвитку (СЕР) з боку територіальних, місцевих органів самоврядування і регіональної влади. В той же час, на думку авторів, в Україні практично відсутня єдина система регіонального стратегічного індикативного планування.

У [3, 4] визначено сутність, принципи, суб'єкти, цілі і завдання, основні етапи регіонального індикативного планування, обґрунтовано необхідність і запропоновані пропозиції щодо вдосконалення методологічного та нормативно-правового забезпечення процесу індикативного планування в регіонах України. Різноманітність підходів до формування моделей індикативного планування зумовила необхідність розробки методик формування індикативних планів регіонального СЕР.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Узагальнення теоретичних і методичних розробок стосовно індикативного планування дозволило авторам визначити сутність територіального індикативного планування, яка полягає в тому, що в умовах єдності і боротьби протилежностей інтересів держави, приватного бізнесу і співтовариства з'являється можливість згладити ці протиріччя, реалізуючи скоординовані, взаємовигідні і прийнятні для усіх учасників індикативні плани, які формуються згідно з науково обґрунтованими (за результатами моніторингу СЕР) пріоритетами і цілями стратегічного і стійкого розвитку територій регіонів, із залученням дієвих механізмів державного регулювання, державно-приватного партнерства у системі ефективного управління регіональним розвитком [3]. Основною метою індикативного планування СЕР є формування і реалізація комплексу аналітично-прогнозних документів, планів і програм, що забезпечують скоординовану діяльність усіх учасників планового процесу, спрямовану на виконання поставлених цілей і завдань СЕР, створення сприятливих умов для життя і діяльності усіх господарюючих і соціальних суб'єктів, стійкого і безпечного розвитку суспільства.

Формування індикативного плану на короткостроковий і середньостроковий період можливо тільки за наявності затвердженої концепції і стратегії розвитку адміністративно-територіальної одиниці (АТО), які визначають цілі і пріоритети розвитку на довгостроковий період, а також систему дій з досягнення цих цілей. Результати теоретичних досліджень і практичний досвід стратегічного планування дозволяє зробити висновок про необхідність ієрархічного підходу до класифікації цілей і завдань стратегічного розвитку АТО. У роботі [5] виділяють п'ять узагальнених груп стратегічних цілей, реалізація яких дозволяє забезпечити стійке СЕР. Перша група стратегічних цілей стосується підвищення рівня і якості життя населення. Друга група стратегічних цілей спрямована на зростання економічного потенціалу АТО. Третя група стратегічних цілей визначає розвиток людського капіталу. Четверта група стратегічних цілей пов'язана із забезпеченням безпеки життя населення. П'ята група стратегічних цілей спрямована на поліпшення (відновлення) місця існування і захист довкілля.

Сформульовані стратегічні цілі і пріоритети СЕР трансформуються в конкретні планові завдання на короткостроковий, середньостроковий періоди часу, які повинні вирішувати насущні потреби суб'єктів планового процесу, що сприяє активній участі господарюючих і соціальних суб'єктів. У той же час, рішення планових завдань по досягненню поставлених цілей неможливе без оптимального залучення і ефективного використання фінансових, матеріальних, трудових, природних і інших ресурсів АТО.

Концепція і стратегія АТО — це базис, на основі якого розробляються:

- індикативні плани;
- проекти бюджетів різного рівня;

— програми економічного і соціального розвитку регіону і його АТО, що визначають комплекс послідовних програмних заходів і їх фінансове забезпечення;

- цілові програми;
- угоди між регіональними і місцевими органами влади відносно питань реалізації планів і програм;
- галузеві і регіональні програми, включаючи програми подолання депресивності і розвитку окремих територій;

— бюджетні плани містоутворюючих і інших великих підприємств АТО.

Після затвердження стратегії розвитку складається індикативний план, що є комплексним документом, в якому представлені індикатори цілі, що визначають основні напрями соціально-економічного розвитку АТО, механізми досягнення цілей, учасники планового процесу і необхідні матеріальні і фінансові ресурси. Індикативний план деталізує головні цілі, завдання стратегії в середньостроковому і короткостроковому періодах часу і є основою при розробці місцевого бюджету і програм СЕР.

В індикативний план необхідно включати індикатори мети трьох типів: прогнозні, директивні і розрахункові. Порогові значення прогнозних індикаторів відбираються за підсумками моніторингу СЕР відповідно до затверджених стратегічних цілей і завдань. Директивні показники-індикатори виробничої діяльності державних підприємств стверджують в галузевих планах на рівні уряду. До розрахункових індикаторів слід віднести показники, які регулює держава або регіональна влада. Це в першу чергу ціни і тарифи, на окремі види соціально значимих товарів і послуг (у тому числі комунальних), які необхідно постійно контролювати щоб уникнути обвалу цін і росту соціальної напруженості.

На рисунку 1 представлено схему формування індикативного плану АТО. Структура індикативного плану залежить від вибору індикаторів цілі, які є орієнтирами при розробці і реалізації програмних заходів у рамках програм СЕР.

Реалізація організаційно-підготовчого етапу індикативного планування можлива тільки при створенні певних умов, які залежать від політичних і економічних чинників, стану інституційно-правового і інформаційного забезпечення, рівня готовності місцевих органів влади і суб'єктів планового процесу вирішувати насущні проблеми СЕР.

Практика засвідчує, що основна ініціатива виходить від регіональної влади, яка зобов'язує районні і міські адміністрації розробляти плани і програми СЕР на основі деякого шаблону, запропонованого "згори" без якого-небудь обговорення і узгодження з представниками бізнес-структур і населення. В результаті господарюючі і соціальні суб'єкти практично відстороняються від участі в плановому процесі.

Рівень і якість планів і програм в першу чергу залежить від професійного рівня колективу розробників. Відсутність належної кваліфікації і професійної підготовки у більшості представників місцевої влади призводить до нерозуміння реальної обстановки і небажання вирішувати насущні проблеми суспільства. У сучасних умовах необхідно застосовувати демократично-прагматичний метод, що припускає участь усіх зацікавлених суб'єктів (інститути влади, господарюючі суб'єкти, соціальні суб'єкти) із залученням учених, експертів і фахівців, що сприяє досягненню консенсусу інтересів учасників планового процесу і підвищенню ефективності планування і управління. Отже, на першому етапі підготовки індикативних планів і програм СЕР необхідно при управлінні економіки місцевої держадміністрації створити Раду з питань планування, до якої повинні увійти представники законодавчої і виконавчої влади, бізнесу, науково-дослідних і навчальних інститутів, політичних партій і громадських організацій. У Положеннях про порядок розробки планів (програма) необхід-

Рис. 1. Структура індикативного плану СЕР АТО

но сформулювати першочергові завдання, встановити терміни виконання окремих етапів, визначити склад розробників і основних учасників планового процесу, встановити розміри і джерела фінансування робіт (кошти місцевого і регіонального бюджету, цільове фінансування окремих програмних заходів, кошти вітчизняних і зарубіжних інвесторів, господарюючих суб'єктів, зацікавлених в реалізації стратегії розвитку на довгостроковий період). Крім того, в Положенні мають бути представлена методика проходження документу від моменту підготовки до його затвердження.

Другий етап індикативного планування припускає використання моніторингу соціально-економічного розвитку, який, по суті, являє собою інформаційну систему, що дозволяє на основі накопичуваної інформації провести аналіз, інтегральну оцінку і прогноз стану і тенденцій розвитку СЕР АТО в системі регіону. Основою банку даних інформаційної системи регіонального моніторингу СЕР є офіційна статистична інформація, яку можна розглядати як достовірну і об'єктивну. Про-

те, виникає потреба у зборі додаткової інформації, джерелами якої можуть служити звіти управлінь і відділів місцевих органів виконавчої влади, державних служб і інших бюджетних установ. Крім того, у банк даних рекомендується включити мікроекономічні показники фінансово-господарської діяльності госпрозрахункових великих (містоутворюючих) підприємств і організацій, результати незалежних досліджень (у тому числі наукових), анкетування і опитувань, виконані за замовленням Ради з планування.

При попередній обробці інформації, що поступає, слід враховувати, що вона може бути представлена у вигляді як кількісних, так і якісних показників. Якісна інформація часто є продуктом соціологічних опитувань або експертних оцінок, тобто містить суб'єктивну складову, що, в певних випадках, ставить під сумнів достовірність отриманих результатів. Якісні показники необхідно зіставляти з відповідними кількісними показниками, що дозволить виключати з розгляду дані, такі, що викликають певні сумніви в їх достовірності.

Накопичена інформація має бути піддана ретельній обробці з використанням сучасних інформаційних технологій. На першій стадії необхідно провести порівняльний аналіз стану і рівня соціально-економічного розвитку АТО. Важливо відмітити, що результати аналізу, спільно з даними про величину ресурсного і природного потенціалу, інвестиційної привабливості, інформація про історичні аспекти розвитку території — це основа для формування паспорта АТО, який повинен періодично оновлюватися у міру зміни соціально-економічної і політичної ситуації, причому в подальших версіях рекомендується ввести розділ: "хід виконання індикативних планів і програм розвитку".

Далі проводиться інтегральна оцінка сукупності індикаторів, що характеризують певні напрями розвитку, з метою позиціонування АТО в системі регіону. Основні методи побудови інтегрального індикатора представлені в роботах [6, 7]. За підсумками аналізу і оцінки формуються індикатори стану, які відображають рівень і тенденції СЕР АТО, і є основою для здійснення наступного етапу моніторингу СЕР — науково обгрунтованого прогнозу тенденцій розвитку і визначення індикаторів мети. Зазвичай індикатори мети розподіляють за групами, що відображають найбільш загальні тенденції розвитку АТО (наприклад, розвиток людських ресурсів, якість життя, соціально-трудова сфера, сталий економічний розвиток, залучення інвестиційних ресурсів, екологічна безпека т.д.). Важливо відмітити, що до цього дня серед економістів, бізнесменів і учених немає єдиної думки щодо складу індикаторів. Практично в кожній роботі, присвяченій розробці індикативних планів, пропонується свій набір індикаторів, які відображають якнайповніше основні цілі і завдання планування. Остаточне рішення з вибору індикаторів цілі, які враховують особливості і специфіку розвитку АТО, повинні приймати експерти, що входять до Ради з планування.

При виборі кожного індикатора цілі необхідно враховувати перспективи отримання достовірного прогнозу на основі ретроспективної бази цих індикаторів стану, оскільки переважання, у ряді випадків, випадкової складової не дає можливості провести коректну оцінку тимчасового ряду. Проблеми, пов'язані з обмеженістю і достовірністю інформації, еволюцією соціально-економічних процесів, незадовільним рівнем інституційно-правового забезпечення прогнозування, не дозволяють створити єдину методикку регіонального соціально-економічного прогнозування. В результаті постійно розширюється інструментарій прогнозування, що налічує близько двох сотень методів прогнозування. Але тільки при правильному виборі моделі прогнозування можливий достовірний результат. Це зумовлює ускладнення математичного і інформаційного забезпечення прогнозування, вимагає залучення висококваліфікованих фахівців. Таким чином, процес визначення прогнозованих порогових значень індикаторів цілі є найбільш трудомістким і відповідальним, оскільки від його результатів залежить якість індикативного плану.

Без ефективного використання механізмів реалізації планів, вони так і залишаться "документом про наміри". Аналіз регіональних стратегій дозволив виділити основні напрями регулювання планових процесів: організаційний, фінансово-економічний, адміністративний, інституційний і нормативно-правовий, інформаційний.

Основою організаційного механізму реалізації планів є система програмно-планових документів з управління розвитком регіону і його АТО. Основними складовими організаційного механізму є:

- угода щодо регіонального розвитку (укладатиметься між Кабінетом Міністрів України та обласною радою), що дає змогу узгоджувати пріоритети розвитку регіону з державними пріоритетами, концентрувати державні та місцеві ресурси для їх виконання;

- розробка державних та регіональних цільових програм розвитку окремих територій та сфер економі-

чної діяльності, які будуть спрямовані на цільове розв'язання системних проблем;

- розробка галузевих цільових програм, які направлені на вирішення комплексу проблем в конкретно визначених галузях;

- формування щорічних програм соціально-економічного розвитку регіону, міст, районів, підприємств та організацій, галузей згідно із стратегічними напрямами соціально-економічного розвитку;

- координація планів і програм АТО і регіону;

- контроль процесів реалізації бюджету, планів і програм, їх коригування згідно з темпами і можливостями досягнення стратегічних цілей та динамікою ресурсного забезпечення (природного, матеріального, фінансово-інвестиційного, кадрового тощо).

Виконання плану фінансуватимуться за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, населення, мобілізації ресурсів фондового ринку, а також з інших джерел. Таким чином, фінансово-економічне забезпечення виконання плану буде здійснюватися за рахунок:

- ефективною бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики;

- державного бюджетного фінансування;

- поширення державно-приватного партнерства;

- підтримки власного виробника промислової продукції, надання фінансово-кредитної підтримки суб'єктам підприємницької діяльності;

- динамічного розвитку страхового і фондового ринку, насамперед ринку корпоративних цінних паперів та їх похідних;

- доходів місцевих бюджетів;

- інвестиції в основний капітал;

- прямих іноземних інвестицій;

- власних коштів підприємств, організацій та установ;

- грантів, кредитів міжнародних організацій.

У цілому ж, мобілізацію фінансово-кредитних ресурсів можна забезпечити за рахунок впровадження наступних програмних заходів:

- розширення практики цільового банківського та бюджетного кредитування галузей і виробництв, визнаних пріоритетними,

- надання пільгових кредитів тим господарюючим суб'єктам, які мають перспективи швидкого обороту капіталу та гарантованого збуту продукції;

- подальшого зміцнення та розвитку ринку капіталів, забезпечення його спроможності до перерозподілу інвестиційних потоків, акумульованих капіталів та інвестиційного кредитування;

- розвитку та формування механізмів підвищення фінансової стійкості інституційних інвесторів, страхових товариств, пенсійних фондів, ризикового страхування тощо.

Для реалізації індикативного плану регіональних АТО необхідно, щоб на рівні держави було прийнято нормативно-правові акти, які передбачатимуть:

- регламентацію податкової і бюджетної політики, чітке визначення переліку та розміру граничних ставок місцевих податків і зборів;

- структурну перебудову;

- зростання інвестиційної та інноваційної активності;

- регламентацію соціального захисту і сфери зайнятості;

- розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- впровадження правового режиму користування майном, що перебуває у спільній власності територіальних громад, удосконалення механізму управління таким майном; розмежування земель державної і комунальної власності;

- впровадження механізму концентрації та оптимізації державних ресурсів, що спрямовуються у регіони як поточне фінансування державних установ;

— впровадження механізму підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у зміцненні їх фінансової бази шляхом закріплення за місцевими бюджетами частки загальнодержавних надходжень; розширення повноважень органів місцевого самоврядування у затвердженні та виконанні бюджету;

— реформування системи адміністративно-територіальних одиниць.

Адміністративні регулятори залишилися від директивного планування економіки. Проте повністю відмовитися від них не можна. Поки залишається політична, економічна і соціальна нестабільність держава вимушена вводити адміністративні методи контролю і регулювання СЕР. Адміністративне регулювання у світовій практиці в умовах ринкової економіки визнається необхідним в тих областях, де повна економічна свобода одних суб'єктів ринкових стосунків обертається тяжкими наслідками для інших або суспільства в цілому. До адміністративних методів відносяться: прямий контроль держави над монополями ринками відповідно до антимонopolних законів, встановлення квот, митних зборів на імпорту або експорту продукції в цілях захисту вітчизняних товаровиробників; введенням жорстких ставок акцизних податків, ліцензування; регулювання цін, зарплати, умов праці і екології, пряма фінансова підтримка підприємств, застосування державних замовлень, санкцій (неустойки, штрафи, пеня) тощо.

Інституційними інструментами активної взаємодії влади, бізнесу і соціальних суб'єктів при розробці і реалізації індикативних планів і програм СЕР повинні стати регіональні комітети економічних реформ, ради з планування, агентства і центри, різні фонди тощо.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі і значення науки в управлінні соціально-економічними процесами. Пріоритетним завданням науково-методичного і інформаційного супроводу планового процесу слід вважати:

- розробку методології стратегічного індикативного планування, наукове обґрунтування інноваційної, промислової, інвестиційної та соціальної політики;
- моделювання і прогнозування тенденцій регіонального і галузевого розвитку;
- надання науково-методичної допомоги посадовцям місцевих органів влади, комітетам і раді з планування при розробці, реалізації програм СЕР;
- організація регіональної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників органів державного управління і місцевого самоврядування;
- вдосконалення системи інформаційного забезпечення регіонального управління, розвиток регіонального моніторингу СЕР;
- можливість участі в розробці стратегії і програм СЕР шляхом прямого діалогу в мережі Інтернет;
- надання населенню інформації про діяльність місцевих органів влади, підсумки виконання програм СЕР;
- створення єдиного електронного документообігу;
- інформатизацію суспільної соціально-економічної сфери і підвищення якості обслуговування населення.

ВИСНОВОК

Індикативне планування є дієвим механізмом реалізації стратегічних цілей розвитку регіонів України, покликане вирішувати пріоритетні проблеми СЕР, сприяти зростанню рівня життя населення і ефективності регіонального управління. Індикативний план деталізує головні цілі та завдання стратегії регіонального розвитку в середньостроковому та короткостроковому періодах часу, є основою при розробці місцевого бюджету і програм СЕР АТО. Запропоновано застосовувати демократично-прагматичний метод, що припускає участь усіх зацікавлених суб'єктів планового процесу із залученням учених, експертів і фахівців. Якість індикативного плану в першу чергу залежить від професійного рівня колективу розробників, активності зацікавлених учасників пла-

нового процесу (влада, бізнес, населення), що сприяє досягненню консенсусу інтересів усіх суб'єктів і підвищенню ефективності планування і управління. Необхідно створити єдину інформаційну систему регіонального моніторингу СЕР, покликану підвищити якість результатів аналізу, оцінки, прогнозів і уніфікувати плановий процес. Успіхи індикативного планування неможливі без ефективного використання організаційних, фінансово-економічних, адміністративних, інституційних і нормативно-правових, інформаційних механізмів реалізації індикативних планів регіонального СЕР.

Література:

1. Петров А.Н. Индикативное планирование: теория и пути совершенствования: Монография / [А.Н. Петров, Л.Г. Демидова, С.М. Климов, Г.З. Щербаковский, Н.Г. Ананов]. — СПб: Знание, 2000. — 96 с.
2. Андрушкевич О.А. Индикативное планирование в экономиках разного типа [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/199716#a24#a24>
3. Мордовцев О.С. Методология территориального индикативного планирования / О.С. Мордовцев // Бюллетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2013. — № 1 (6). — С. 223—229.
4. Мордовцев О.С. Суть і цілі індикативного планування соціально-економічного розвитку регіону / О.С. Мордовцев // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. — 2013. — № 1 (64). — С. 197—202.
5. Псарев В.И. Методика формирования и анализа комплексных программ социально-экономического развития муниципальных образований / В.И. Псарев, Т.В. Псарева, Н.В. Сушенцева, И.А. Гончаров. Под общ. Ред. В.И. Псарева, Н.В. Сушенцевой. — Новосибирск, 2010. — 511 с.
6. Андренко Е.А. Интегральная оценка уровня социально-экономического развития муниципальных образований на примере Харьковского региона / Е.А. Андренко // Коммунальное хозяйство міст: наук.-техн. зб. — К.: Техніка, 2008. — Вип. 82. — С. 68—75.
7. Андренко Е.А. Комплексная оценка жилищных условий населения регионов Украины / Е.А. Андренко, С.М. Мордовцев // Коммунальное хозяйство міст: наук.-техн. зб. — К.: Техніка, 2012. — Вип. 102. — С. 46—55.

References:

1. Petrov, A.N., Demidova, L.G., Klimov, S.M. and Shherbakovskij, G.Z. (2000) "Indikativnoe planirovanie: teorija i puti sovershenstvovanija" [Indicative planning: theory and ways of improvement], SPb: Znanie, Russia, Sankt-Peterburg.
2. Andrjushkevich, O.A. (2012) "Indicative planning in the economies of different types", available at: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/199716#a24#a24> (Accessed 26 May January 2013)
3. Mordovtsev, O.S. (2013) "Methodology of territorial indicative planning", messenger of the international Nobel economic forum, vol. 1 (6), pp. 223—229.
4. Mordovtsev, O.S. (2013) "Essence and tasks of the indicative planning of socio-economic development of region", Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, vol. 1 (64), pp. 197—202.
5. Psarev, V.I. (2010) "Metodika formirovanija i analiza kompleksnyh programm social'no-jekonomicheskogo razvitiya municipal'nyh obrazovanij" [Technique of formation and analysis of complex programs of social-economic development of municipalities], Russia, Novosibirsk.
6. Andrenko, E.A. (2008) "The integral estimation of the level of socio-economic development of municipalities on the example of the Kharkiv region", Kommunal'ne gospodarstvo mist: nauk.-tehn. zb, vol. 82, pp. 68—75.
7. Andrenko, E.A. and Mordovcev, S.M. (2012) "Complex assessment of housing conditions of the population of the regions of Ukraine", Kommunal'ne gospodarstvo mist: nauk.-tehn. zb, Tehnika, vol. 102, pp. 46—55.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013 р.